

Andrej Perdih

Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU

Večbesedne leksikalne enote v splošnem slovarju

Prispevek prikazuje obravnavo večbesednih leksikalnih enot v nekaterih splošnih enojezičnih razlagalnih slovarjih slovanskih jezikov zlasti z vidika njihovega mesta v slovarski strukturi, pojasnjuje razloge za takšno uvrščanje in njegove posledice. Z uveljavitvijo digitalne oblike slovarja je postalo bolj relevantno tudi vprašanje, katere podatke o večbesednih leksikalnih enotah naj slovar prikazuje.

Multi-word Lexical Units in General Monolingual Dictionary

Multi-word units and their structural positioning in general monolingual dictionaries of Slavic languages are discussed in this article together with reasons for such positioning and some consequences. With digital form of dictionaries becoming increasingly prevalent, relevancy of carefully selecting information concerning multi-word units has increased.

Ključne besede: slovar, leksikografija, metaleksikografija, frazeologija, slovanski jeziki

Keywords: dictionary, lexicography, metalexigraphy, phraseology, Slavic languages

1 Uvod

Problematika uvrščanja v slovarsko strukturo je pri večbesednih leksikalnih enotah v splošnih enojezičnih razlagalnih slovarjih vedno aktualna, saj slovarji za njihov prikaz v slovarski strukturi za njihov prikaz uporabljajo različna mesta, zlasti zaradi njihovih vsebinskih značilnosti, pa tudi zaradi raznolikih konceptualnih odločitev o mikrostrukturnem razporejanju večbesednega gradiva v posameznem slovarju. Odločitve, ki vodijo do različnih razvrstitev, temeljijo zlasti na pomenskih lastnostih večbesednih leksikalnih enot. Pri tem gre po eni strani za stopnjo leksikaliziranosti (zlasti v razmerju med (najbolj) prosto zvezo, pomensko motivirano stalno zvezo in pomensko nemotivirano stalno zvezo, pri čemer je motiviranost stopenjski pojav), pa tudi njihovega mesta v terminologiji ali frazeologiji, po drugi strani pa se slovarji za njihovo razvrščanje na mikrostrukturni ravni večinoma odločajo

tudi glede na pomensko povezanost (motiviranost) z določenim pomenom iztočnice, če je to seveda mogoče ugotoviti, deloma pa tudi glede na frekvenčne podatke.

Zaradi različnih obravnav različnih tipov večbesednih leksikalnih enot in mestoma zahtevnega tipološkega razlikovanja pri praktičnem slovaropisnem delu, do neke mere pa tudi zaradi nevarnosti prevelikega drobljenja in s tem nepreglednosti v končni obliki slovarja, se, kot bo prikazano v nadaljevanju, k samemu razvrščanju v slovarjih kažejo različni pristopi. Z uveljavitvijo slovarjev v digitalni obliki se odpirajo nove možnosti za slovarsko umestitev večbesednih leksikalnih enot, ki v knjižni obliki niso mogoče.

2 Pregled razvrščanja v splošnih slovarjih slovanskih jezikov

Za primerjavo razporejanja večbesednih leksikalnih enot so bili analizirani naslednji slovarji slovanskih jezikov, in sicer:

- *Slovar slovenskega knjižnega jezika* (SSKJ), 1970–1991
- *Veliki rječnik hrvatskoga jezika* (VRHJ), 2003
- *Slovník súčasného slovenského jazyka* (SSSJ), 2006–
- *Uniwersalny słownik języka polskiego* (USJP), '2003
- *Wielki słownik języka polskiego* (WSJP), 2007–
- *Tolkovyj slovar' russkogo jazyka s vključeniem svedenij o proishozhdenii slov* (TSRJJAŠ), 2008

	SSKJ	VRHJ	SSSJ	WJSP	USJP	TSRJJAŠ
Iztočnica	–	–	–	(+) ¹	–	–
Podiztočnica	–	–	+	–	+	–
Gnezdo	F ² , T	F ⁵ , T	N, F ⁵ , T	(F, P) ¹	F, T ³ , P	F ²
Zgled	+ ⁴	+	+	–	–	+
Samostojni pomen (tip pojasnila v zvezi)	+	–	+	–	–	+

F = frazeološko gnezdo, N = gnezdo leksikaliziranih zvez, P = paremiološko gnezdo, T = terminološko gnezdo

¹ Na ravni baze in prikaza kot samostojno geslo, povezano z razdelki *Frazeologizmy* in *Przysłowia* enobesednih iztočnic.

² Vsebuje stalne zveze, frazeme, zveze, ki kažejo večji odklon od izkazanih pomenov, redkeje rabljene zveze, reke in pregovore.

³ Izjemoma vsebuje tudi neterminološke večbesedne leksikalne enote.

⁴ Od drugih zgledov načeloma ločeno s poševnico.

⁵ Vsebuje frazeološke in paremiološke zveze.

Obravnavane enote so na raven iztočnice uvrščene le v nastajajočem poljskem slovarju WSJP,¹ v drugih slovarjih pa jih je mogoče najti zgolj na mikrostrukturni ravni, in sicer so prikazane kot podiztočnice, zveze v frazeološkem, paremiološkem in terminološkem gnezdu ali gnezdu leksikaliziranih zvez; obravnavane so lahko med zgledi, v nekaterih slovarjih pa tudi na ravni pomena – odvisno seveda od konceptualnih odločitev slovarskega kolektiva. Glede razvrščanja v WSJP je treba dodati, da so te enote obravnavane v posebnem tipu gesel (Žmigrodzki 2012: 7) – torej ne v istem tipu gesel kot pri enobesednih iztočnicah. Obenem so te enote povezane z gesli svojih členov znotraj razdelkov frazeologije in paremiologije, od koder povezava uporabnika pripelje na večbesedno geslo. Pri tem velja omeniti, da je med obravnavanimi slovarji le WSJP primarno zasnovan za uporabo v digitalnem okolju, drugi pa so primarno izšli v knjižni obliki oziroma je videti, da njihova elektronska oblika bolj ali manj sledi knjižni.

Zanimivo je, da razen zgoraj omenjenih poljskih slovarjev drugi slovarji večbesedne leksikalne enote prikazujejo tudi med zgledi. Kadar njihov pomen ni v celoti razviden iz pomenov njihovih členov, so jim dodane razlage, deloma pa tudi pragmatični podatki, kadar je to potrebno. Pri tem gre zlasti za neterminološke lekseme in termine, ne pa tudi za frazeme in paremiološke enote, ki so obravnavane v frazeološkem gnezdu. Če za večbesedne termine v SSSJ velja, da tisti, ki so uvrščeni k terminološkemu pomenu enobesedne iztočnice, ne potrebujejo oznake za terminološko gnezdo, pa se zdi problematična praksa, da so neterminološki večbesedni leksemi navedeni med zgledi rabe iztočnice (v SSKJ npr. za poševnico, ki v slovarju opravlja več funkcij, zato njen pomen ni vedno enostavno razviden; v SSSJ so nekateri neterminološki večbesedni leksemi navedeni med zgledi kljub obstoječemu gnezdu neterminoloških večbesednih leksemov, pri VRHJ in TSRJAŠ pa je navajanje med zgledi tudi edini način za uvrščanje tega tipa zvez). Mogoče se je strinjati z Oppentochtom in Schutzem (2003: 219), da mešan prikaz večbesednih leksikalnih enot med zgledi ni najboljša rešitev. Dejstvo je namreč, da če zgledi prikazujejo sobesedilno rabo iztočnice v nekem pomenu, prav večbesedne leksikalne enote rabe iztočnice ne prikazujejo vedno v tem pomenu,

¹ Prim. Dunaj idr. 2006, Węgrzynek 2012. Do določene mere so na raven samostojnega gesla osamosvojene nekatere večbesedne leksikalne enote v angleških slovarjih (Kržišnik 2009: 53).

nepojasnjeno pa ostaja tudi razmerje med iztočnico kot leksemom in členom večbesedne leksikalne enote. Njena pomenska povezanost s tem pomenom je lahko primerljiva na ravni posameznega člena zveze, ne pa tudi na ravni večbesedne enote kot samostojne leksikalne enote – prav zato so tem enotam pripisane (stranske) razlage.

Glede na možnosti pomenske opredelitve večbesednih leksikalnih enot (oz. glede na željo pa taki opredelitvi) z vidika pomenov njihovih sestavnih členov se slovarji razlikujejo tudi po tem, ali večbesedne leksikalne enote uvrščajo k posameznim pomenom njihovih sestavnih členov ali pa jih obravnavajo v gnezdih, ki niso del posameznega slovarskega pomena in so navadno prikazana za zadnjim pomenom enobesedne iztočnice. Da uvrščanje »stalnih zvez« k posameznim pomenom iztočnice pri opisu leksikalnega sistema ni neproblematično, je opozorjeno v Gantar (2011: 85): »Ker je tako pomensko povezanost težko identificirati in ker se je v praksi pokazalo, da so odločitve slovaropiscev pogostokrat različne ali celo nasprotujoče si, ostaja vprašanje smiselnosti pomenskega podrejanja stalnih zvez sploh.« Pri razvrščanju večbesednih leksikalnih enot je mogoče ubrati tudi drugačne pristope, v slovenskem prostoru je pri samostalniških frazemih to lahko kombinacija merila frekvence (če ta ni manjša kot pri klasičnih iztočnicah) in pomenskih lastnosti (pomenska neprozornost, večpomenskost, različna kolokabilnost), spet drugače pri pragmatičnih frazemih (Gorjanc in Žele 2003: 610, 613), ali še po kakih drugih kriterijih (Krek idr. 2013: 73).

V celoti se je vključevanju večbesednih leksikalnih enot k posameznim pomenom enobesednih gesel odrekel le WSJP, ki večbesedne leksikalne enote obravnava v samostojnih geslih ne glede na njihovo tipološko opredelitev, frekvenco ipd. Ta gesla so prek povezav dosegljiva iz frazeološkega in paremiološkega razdelka gesel z enobesednimi iztočnicami, seveda pa tudi kot rezultat iskanja v glavnem slovarskem iskalniku. Iskanje večbesednih leksikalnih enot je pri enobesednem geslu zelo pregledno, saj so v frazeološkem razdelku razvrščene abecedno ne glede na tip enote. Posledica tega je, da so vsi pomeni večpomenske enote vedno obravnavani na enem mestu, npr.:

czarna dziura

1. w kosmosie
2. beznadziei
3. w głowie

(*czarna dziura* v WSJP – za številko pomena so podani pomenski indikatorji, ob kliku na katerega od njih se pokaže vsebina, ki je relevantna za ta pomen)

Če to rešitev primerjamo s SSSJ, v katerem je terminološki pomen obravnavan pri terminoloških enotah, frazeološki pa pri frazeoloških, vidimo, da so avtorji slovarja prikazovali takšne primere pri terminološki enoti, a z opozorilom, da obstaja še drug pomen, ki je prikazan v frazeološkem gnezdu. To je smiselno, saj v nasprotnem primeru ni nujno, da bi uporabnik našel tudi vse ostale pomene. Vsebinsko je takšna razdelitev prav tako možna in utemeljena, najti pa jo mogoče tudi v drugih slovarjih in je zato do neke mere v slovarjih ustaljena:

čierny [...] atron. *čierna diera* objekt vo vesmíre s takou veľkou gravitáciou, že z neho nemôže uniknúť ani svetlo, [↗]i fraz. [...] fraz. [...] *čierna diera* miesto, kde sa všetko stráca
(*čierna diera* v SSSJ)

Kržišnikova (2009: 53–56) ob pregledu več angleških, nemških, ruskih, hrvaških, slovaških in slovenskih slovarjev ugotavlja, da so zlasti v angleškojezičnih slovarjih nefrazeološke večbesedne leksikalne enote (imenuje jih tudi *večbesedna poimenovanja*) do določene mere osamosvojene v samostojna gesla, torej postavljene na raven iztočnice, delno pa je ta pristop uporabljen tudi v *Slovarju slovenskega pravopisa 2001*. Dodaja, da je bolj običajen način uvrščanje večbesednih enot v gnezda, praviloma v dve ločeni gnezdi – gnezdo za enote nefrazeološkega tipa in frazeološko gnezdo. V prvem gnezdu nastopajo različne leksikalizirane zveze od povsem motiviranih/prozornih (*telefonsko bujenje*) prek (po Vinogradovu oz. Toporišiču) skupov, npr. *črni kruh*, *bolšji trg*, ki nimajo konotativnega pomena in ekspresivnega učinka, do stalnih zvez s pomensko oslabljenim samostalnikom (kot primer navaja *diplomatski krogi* 'diplomati') ali glagolom (*voditi evidenco*, *dati garancijo* 'garantirati'). Sem Kržišnikova uvršča tudi večbesedne terminološke enote, ki jih SSKJ obravnava v terminološkem gnezdu, pri tem pa opozarja na precej nedoločeno in nedoločljivo mejo med terminologijo in neterminologijo (*rdeči val*, *šibki tok*, *enosmerni tok*). Z njenim mnenjem se lahko strinjamo – meje terminologije so v slovarski praksi težko otipljive, zlasti ko govorimo o obravnavi leksike za splošne razlagalne slovarje. Podobno kažejo tudi izkušnje avtorjev *Slovarja novejšega besedja slovenskega jezika* (prim. tudi prispevek Nine Ledinek *Terminologija v enojezičnih razlagalnih slovarjih srednjega obsega* v tej publikaciji). Na težavnost določanja meje med terminologijo in splošno leksiko vpliva predvsem determinologizacija, tj. prehajanje terminološke leksike v splošno (SNB: 11), pri čemer na

sam proces determinologizacije vplivajo zlasti razvoj sodobne družbe in odmevni zunajjezikovni dogodki (Žagar Karer 2011: 213).

Za gnezdo enot nefrazeološkega tipa in frazeološko gnezdo Kržišnikova navaja po en odstop od povedanega. V nefrazeološkem gnezdu praviloma niso navedene enote s popolnoma predvidljivim pomenom (*domači naslov, stenski koledar*), saj so navedene med zgledi pri pomenih, v frazeološko gnezdo pa je lahko uvrščeno tudi paremiološko gradivo, kar smo omenili že pri pregledu slovarjev.

3 Podatki o večbesednih leksikalnih enotah

Če je bila knjižna oblika slovarja pogosto prostorsko omejena, za elektronske slovarje »fizična« velikost načeloma ni problematična, učinkovitost prikaza slovarskih podatkov pa je seveda odvisna od njegove preglednosti, ki je odvisna tudi od naprave, s katero uporabnik do slovarja dostopa. S tako (relativno) neomejenostjo je postalo relevantno vprašanje, katere podatke o večbesednih leksikalnih enotah naj slovar prikazuje. Pri enobesednih leksemih (iztočnicah) slovarji prikazujejo številne podatke (zapis, izgovor, slovnični, normativni, pragmatični podatki, variantnost, pomenski opis, kolokabilnost, etimologija itd.), zato si velja ogledati, katere podatke pri večbesednih enotah ponuja npr. WJSP.

Ta na ravni zapisa prikazuje več variant, če te obstajajo; podatke o izvoru daje le pri očitnih izposojenkah – zlasti to velja za novejše anglicizme, kalke in za tiste enote, za katere je znano avtorstvo. Pričakovan podatek je seveda tudi razlaga. Pri medleksemskih pomenskih odnosih (sinonimija, antonimija ...) so podani tako eno- kot večbesedni ustrezniki. Tako kot v enobesednih geslih so tudi tu (in to za vsako varianto zveze) podani citati z navedbo vira. Pregibnostni podatki so podani le za pregibne člene večbesednih leksikalnih enot, pri čemer so navedeni slovarska oblika besede in nekaj osnovnih slovničnih in pregibnostnih podatkov. Skladenjski podatki, zlasti vezljivostni, ter normativni podatki in podatki o rabi so dodani pri koncu gesla (Žmigrodzki 2012: 59–61).

4 Merila za uvrščanje v slovar

Pri uvrščanju je treba smiselno določiti minimalna merila za uvrstitev v slovar, zlasti glede na frekvenčne (pogostost enote) oz. statistične podatke (npr. MI³) ali njuno kombinacijo. Ker pa

večbesedne leksikalne enote večinoma dosegajo nižjo pogostost kot enobesedne iztočnice, se poraja vprašanje, kaj storiti s tistimi, pri katerih posamezni členi ne dosegajo minimalnih meril za uvrstitev med iztočnice.² Na načelni ravni so na voljo naslednje možnosti:

1. vključevati take večbesedne leksikalne enote v slovar, prav tako vse člene obravnavati kot iztočnice,
2. vključevati take večbesedne leksikalne enote v slovar, vendar členov, ki ne izpolnjujejo minimalnih pogojev, ne obravnavati kot iztočnice,
3. ne vključevati takih večbesednih leksikalnih enot v slovar.

Druga možnost zahteva uporabo v slovarju neopredeljenih slovarskih enot, v praksi to pomeni, da za katerega od členov na ravni iztočnice ne bi bili podani niti njegovi osnovni slovnični podatki (besednovrstna opredelitev, pregibnostni vzorec ...), podatki o izgovorjavi, tonematika ipd., to pa krši osnovna načela splošnega slovarja.

Podobno vprašanje se poraja pri terminoloških zvezah tipa *deoksiribonukleinska kislina*, kjer pridevnik *deoksiribonukleinski* po podatkih iz korpusov izven tega termina ne nastopa in mu zato ne moremo pripisati slovarskega pomena kot takega, pač pa je mogoče pomensko opisati (definirati) le termin *deoksiribonukleinska kislina*, spet pa je smiselno v slovarju prikazati osnovne podatke o pridevniku samem.

5 Zaključek

Večbesedne leksikalne enote so v splošnih enojezičnih razlagalnih slovarjih obravnavane na različne načine in na različnih mestih. Prispevek prikazuje njihovo obravnavo zlasti z vidika uvrstitve v mikrostrukturi, kakor se uresničuje v obstoječih slovarjih in predlaga v nekaterih obravnava. Prikazani so nekateri razlogi za takšno uvrščanje in posledice. Zastavilo se je tudi vprašanje, katere podatke o večbesednih leksikalnih enotah naj slovar prikazuje, saj jih je z uveljavitvijo digitalne oblike slovarja mogoče v slovar uvrstiti več kot v preteklosti.

² Poseben primer, ki tukaj ni obravnavan, je tip *na vse kriplje*, izven katerega se kateri od členov, v tem primeru *kriplje*, ne pojavlja.

Seznam kratic:

SNB: BIZJAK KONČAR, Aleksandra, SNOJ, Marko idr., 2013: *Slovar novejšega besedja slovenskega jezika*. Aleksandra Bizjak Končar, Marko Snoj (ur.). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

SSKJ: BAJEC, Anton idr. (ur.): *Slovar slovenskega knjižnega jezika*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Inštitut za slovenski jezik. I (1970): A–H, II. (1975): I–Na, III. (1979): Ne–Pren, IV. (1985): Preo–Š, V. (1991): T–Ž, Dodatki A–Š.

SSSJ: BUZÁSSYOVÁ, Klára, JAROŠOVÁ, Alexandra (ur.): *Slovník súčasného slovenského jazyka*. Bratislava: VEDA. I (2006): A–G. II. (2011): H–L.

TSRJAŠ: ŠVEDOVA, Natalija Jul'evna, 2008: *Tolkovyj slovar' russkogo jazyka s vključením svedenij o proishozhdenii slov*. Moskva: Rossijskaja akademija nauk.

USJP: DUBISZ, Stanisław (ur.), 2004: *Uniwersalny słownik języka polskiego*. Wersja 1.0 (CD-ROM). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN SA.

VRHJ: ANIĆ, Vladimir, 2004: *Veliki rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Novi Liber.

WSJP: ŻMIGRODZKI, Piotr idr.: *Wielki słownik języka polskiego*. <http://www.wsjp.pl>

Literatura:

DUNAJ Bogusław, PRZYBYLSKA Renata, ŻMIGRODZKI Piotr, 2006: Zarys koncepcji Wielkiego słownika języka polskiego. *Polonica* 26–27. 5–16.

GANTAR, Polona, 2011: Leksikalna baza za slovenščino: komu, zakaj in kako (naprej)? *Jezikoslovni zapiski* 17/2. 77–92.

KREK, Simon, KOSEM, Iztok, GANTAR, Polona, 2013: *Predlog za izdelavo Slovarja sodobnega slovenskega jezika*. v1.1 (22. 5. 2013). http://www.sssj.si/datoteke/Predlog_SSSJ_v1.1.pdf

KRŽIŠNIK, Erika, 2009: Kam in kako s frazeologijo v novem slovarju. Andrej Perdih (ur.): *Strokovni posvet o novem slovarju slovenskega jezika, 23. in 24. oktober 2008*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 53–56.

OPPENTOCHT, Lineke, SCHUTZ, Rik, 2003: Developments in electronic dictionary design. Sterkenburg, Piet van (ur.): *A practical guide to lexicography, Terminology and Lexicography*. Amsterdam: John Benjamins. 215–227.

WĘGRZYNEK, Katarzyna, PRZYBYLSKA, Renata, ŻMIGRODZKI, Piotr, 2012: Opis jednostek nieciągłych w Wielkim słowniku języka polskiego PAN. *Język Polski* 92/5. 353–367.

ŻMIGRODZKI, Piotr, 2012: *Wielki słownik języka polskiego – zasady opracowania*. Kraków.

http://www.wsjp.pl/strony_opisowe/Zasady_opracowania_WSJP.pdf

ŻAGAR KARER, Mojca, 2011: *Terminologija med slovarjem in besedilom. Analiza elektrotehniške terminologije*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.